

MAGDA VEESKÁ

A Prágai Zsidó Múzeum

A Prágai Zsidó Múzeum (Židovské muzeum v Praze) (www.jewishmuseum.cz) egyike Európa legrégebb zsidó múzeumainak. Története a közép-európai térség huszadik századi történelmét, mindenekelőtt azonban az itteni zsidó közösség sorsát tükrözi.

A Prágai Zsidó Múzeumot 1906-ban hozták létre. Hogyha fel akarjuk lelteni az előzményeit, vissza kell tekintenünk a XIX. századra, azokra az áramlatokra – az asszimilációra, a felvilágosodásra, a zsidó közösségen belüli liberalizációra – amelyeknek köszönhetően megszületett a Wissenschaft des Judentums nevű tudományág. Önnön múltjának és kultúrájának kutatása a XIX. és a XX. század fordulóján valóságos múzeumalapítási hullámot eredményezett a zsidóság körében; ugyanebben az időben jó néhány, judaikából álló magángyűjtemény is kialakult. Prágában a zsidó gettót érintő, számos műemlék és imaház megsemmisülésével járó „területrendezés” jelentette az impulzust egy olyan múzeumi gyűjtemény létrehozására, amely az itteni zsidó közösség életét dokumentálná. A német ajkú prágai zsidók részéről Salomon Hugo Lieben, az ún. cseh–zsidó mozgalom képviselőjében pedig August Stein kezdeményezte 1906-ban a Prágai Zsidó Múzeum megalapítását és fenntartását célul kitűző egyesület megszervezését, amely létrejötté után néhány évvel – 1909-ben – rendezte meg első kiállítását, a következővel pedig 1912-ben lépett a közönség elé. Az egyesületnek azonban nehézségek egész sorával kellett megküzdenie, tevékenységét emiatt nem is tekinthetjük folytonosnak. Munkáját az első világháború is kedvezőtlenül befolyásolta, mindazonáltal a tagok olyan kivételes jelentőségű gyűjteményt alakítottak ki, amely a javarészt a történelmi Csehország (Bohemia) területéről és Prágából származó tárgyi emlékek révén érzékletesen dokumentálta, illetve mutatta be a csehországi zsidók történelmét, kultúráját és életét. Hosszabb ideig tartó stagnálás után 1926-ban nyílt meg a harmadik múzeumi jellegű kiállítás, ezután azonban – a gazdasági válság következményeként – az egyesület munkájában visszaesés következett be. A múlt század harmincas éveinek második felében kialakult kedvező helyzet-

Salomon Hugo Lieben

August Stein

nek 1940-ben az erőszak vetett véget: az egyesületet a náci parancsára felszámolták. A Prágai Zsidó Múzeum tevékenységében ez az esemény jelentette az első mérföldkövet.

Az 1940-es esztendőktől a gyűjteménynek a Prágai Zsidó Hitközség viselte gondját. Miután 1941 őszén megkezdődött a Cseh–Morva Protektorátus zsidó lakosságának deportálása a terezíni – ismert német névén: theresienstadti – gettóba, a hitközség emberei azzal szembesültek, hogy meg kell oldaniuk a zsinagógák elárvult tárgyainak sorsát. Abban a pillanatban a prágai és a többi, még a háború előtti

A régi gettó fútcaja, 1900

© Prágai Zsidó Múzeum

A Zsidó Múzeum kiállítása, 1926-1939

Csehszlovákiában létrejött zsidó múzeum (Mladá Boleslav, Mikulov, Prešov [Eperjes]) gyűjteményei váltak mintává. Épp az említett helyeken található kollekciónak kivételessége és kvalitása jelentette a legfőbb érvet, amikor megfogalmazták a Központi Zsidó Múzeum (Židovské ústřední muzeum) megalapításának tervét, amely szerint ez az intézmény gyűjtené majd össze a Protektorátus időközben felszámolt hitközségeinek tulajdonát (liturgikus tárgyakat, könyveket, levéltári anyagokat). A nácik döntésének okait nem ismerjük, de tény, hogy az elképzelés megvalósítása elé nem gördítettek akadályt. A Központi Zsidó Múzeum 1942 augusztusában kezdte meg működését, s bár a közönség nem látogathatta, a nácik pedig titkolni igyekeztek a tevékenységét, dolgozói a kiváló muzeológusként és a kulturális élet szervezőjeként híressé vált Josef Polák szakmai irányításával precízen nyilvántartásba vették a birtokukba került tárgyakat, gondoskodtak a fényképes dokumentációjukról és konzerválásukról, kiállításokat készítettek elő, amelyekhez katalógust is összeállítottak, és így tovább. A múzeum szakembereinek kis csapata 1945 tavaszáig több mint kétszázezer tárgyat katalogizált, és öt kiállítást készített elő. A számok önmagukban is nagyon imponálóak, a

munkakavégzés viszonyai azonban tragikussá teszik a múzeum történetének e szakaszát. Az intézményben összegyűjtött tárgyak ugyanis a koncentrációs táborokban meggyilkolt tulajdonosaik emlékezetének őrzőivé lettek. A múzeum dolgozóit is állandóan a deportálás veszélye fenyegette, a háborút csak néhányan éltek túl közülük. A nehéz körülmények dacára is sikerült azonban lerakniuk a később élvonalbelivé, nemzetközi jelentőségűvé és színvonalúvá váló múzeum alapjait. (Az intézményt a második világháború idején irányító Josef Polák életútját a közelmúltban kiállítás és katalógus révén is megismertették a közönséggel, s a tárlat Budapestre is eljutott.)

A háborús viszontagságokat megélt múzeum szakemberei közül csak egy művészettörténész, Hana Volavková tért vissza 1945 májusában Prágába. Tudta, hogy a múzeum milyen örökség hordozója, ezért a háború utáni zűrzavaros helyzettel dacolva arra törekedett, hogy az intézmény hasznosítsa mindazt, ami rendelkezésére áll. A Prágai Zsidó Hitközség azonban nem fordíthatott kellő figyelmet a múzeumra – ebben az időben a holokausztot túlélte tagjairól és a világháború következményeinek enyhítéséről kellett gondoskodnia. Más intézményeknek sem voltak olyan anyagi eszközeik és lehetőségeik, amelyek a múzeum támogatását lehetővé tették volna – az állomány pedig pont ekkortájt gazdagodott a terezíni, illetve másutt létesült raktárak könyvgyűjteményével. Volavkovának azonban a fennálló problémák és a pénzhiány ellenére is sikerült folytatnia a múzeum korábbi munkáját: bemutatott a közönségnek több, a háború alatt kényszerűen eltitkolt tárlatot, amelyekhez katalógust is készített, s amelyek nagy visszhangot váltottak ki. Emellett több időszakos kiállítást is rendezett, egyfelől hogy érzékeltesse a múzeum gazdagságát, másfelől pedig hogy bemutassa a terezíni gettóba került művé-

Deportálás, Prága, 1942

szek munkásságát. Lehetőségeinek keretén belül intenzíven hasznosította a gyűjteményeket, miközben a lehető leghatékonyabb eljárásra törekedett – az akkori Csehszlovákiában a Prágai Zsidó Múzeum letéteményeit tartották a legjobbaknak. Volavková szakmai publikációk segítségével is népszerűsítette a gyűjteményt, s a hazai és a külföldi újságírókkal való kapcsolattartást sem hanyagolta el. Az egyébként is szövevényes helyzetet még bonyolultabbá tette az 1948 februárjában bekövetkezett kommunista puccs, amely Csehszlovákia egész társadalmára nézve rendkívül negatív következményekkel járt. Noha a múzeum változatlanul magángyűjteményként funkcionált, helyzete az adott politikai és gazdasági viszonyok miatt tarthatatlanná vált. Az intézményt más csehszlovákiai múzeumokkal együtt 1950-ben államosították, s egészen 1994-ig az Állami Zsidó Múzeum (Státní židovské muzeum) nevet viselte.

A kommunista rendszer alapjában véve nem tudott mit kezdeni a múzeummal. Az Izraellel való kapcsolatok alakulása miatt meglehetősen barátságtalan volt az intézménnyel szemben, ugyanakkor aktív szerepet szánt neki „a náciizmus és a fasizmus ellen vívott harc” népszerű feladatkörében. Volavková hamar felfedezte a terezíni gettóba zárt gyerekek képzőművészeti munkáiban rejlő lehetőségeket, s az ún. terezíni gyerekrajzok bejárták az egész világot. A múlt század ötvenes éveiben a múzeum egyik kulcsfeladatává vált, hogy a Pinkász zsinagógában kialakítsa a holokauszt áldozatainak emlékhelyét. Az áldozatok nevét a zsinagóga falain örökítették meg, s ezáltal egyedi emlékhely jött létre, amely 1960-ban nyílt meg a nyilvánosság előtt, és a Prágai Zsidó Múzeum látogatói útvonalának mindmáig ez az egyik leghatásosabb része. A múzeum tevékenységét a határokon túl is élénk figyelem kísérte, látogatói pedig valutában befizetett pénzüsszeggel gyarapították az állami költségvetést, s ennek köszönhetően az állam eltűrte a múzeum létezését, noha ideológiai szempontból „konfliktusos” témakörrel foglalkozott. A hatvanas években némi enyhülés mutatkozott a társadalmi életben, ami a múzeum számára a külföldi bemutatkozási lehetőségek szaporodását jelentette. Az érdeklődés rendkívüli volt. A múzeum élt a lehetőségekkel, és nagyobb hangsúlyt fektetett a gyűjtemények szakmai feldolgozására – 1965-től kezdődően a jelentős tanulmányokat a *Judaica Bohemiae* című tudományos évkönyvben adja közre. Az 1968-as esztendőt követő ún. normalizáció azonban ismét hanyatlást idézett elő, a múzeum és a külvilág között alig volt kapcsolat. Csak a nyolcvanas évek folyamán a Szovjetunióban meg-

© Prágai Zsidó Múzeum

A Régi-új zsinagóga

indult, s természetesen Csehszlovákiában is érzékelhető változások hoztak bizonyos felélnkülést. Ennek eredményeként megvalósulhatott a több évtizedes terv: az Állami Zsidó Múzeum kollekciónak egy

A Klausen zsinagóga belső tere

© Prágai Zsidó Múzeum

A cseh- és morvaországi holokauszt 800 000 zsidó áldozatának emlékműve

része vándorkiállításra indult. A *The Precious Legacy* (Becsés örökség) elnevezésű kiállítás hatalmas visszhangot kiváltva több mint két éven át járta az USA és Kanada különböző vidékeit. A vándorkiállításnak köszönhetően ismét megnőtt a külföldi turisták száma – sokan autentikus környezetükben akarták megtekinteni a múzeum gyűjteményeit.

A Prágai Zsidó Múzeum az 1989 őszen lezajlott „bársonyos forradalom” után is állami tulajdonban maradt. Az iránta megnyilvánuló érdeklődés óriási mértékűre nőtt – 1992-ben több mint egymillió látogatója volt. A csehországi zsidó hitközség 1994-ben visszazsuzdította a múzeumi gyűjtemények tulajdonjogát, s ez év októberétől a múzeum magántulajdonban lévő intézményként folytatta tevékenységét. A következő évek a múlttal szembeni adósság törlesztésének jegyében teltek. A kommunista hatalom vajmi keveset törődött a gyűjteményekkel és a múzeum épületével, ezért helyzetük gyökeres változtatásra szorult. A múzeum állandó kiállításainak otthont adó zsinagógákat ugyanúgy felújították, mint a háttérrel biztosító épületeket (adminisztratív központot, raktárakat stb.). A múzeum állandó kiállításait is teljesen átalakították, aminek köszönhetően objektív képet adnak a cseh- és morvaországi zsidóság életéről, kultúrájáról, vallásáról, hagyományairól és szokásairól, s nem redukálják a gyűjteményt annak kézművesipari vagy népművészeti aspektusaira. Az intézmény nagy figyelmet szentel a birtokában lévő tárgyak restaurálásának és konzerválásának, valamint a hosszú távú projektek sorának. A múzeum tevékenységének fontos része a Művelődési és Kulturális Központ (Vzdělávací a kulturní centrum) működtetése, amely különböző oktatási programok és workshopok segítségével

a zsidóság életének egyes témaköreivel ismerteti meg a cseh közönséget. Sok érdeklődő használja a múzeum szakkönyvtárát, mindenekelőtt a Cseh- és Morvaországban a háború előtt létezett zsidó hitközségek levéltári anyagainak egyedülálló gyűjteményét, amely a Prágai Zsidó Múzeum Levéltárában (Archiv Židovského muzea v Praze) került elhelyezésre.

A Prágai Zsidó Múzeum tavalyi centenáriumi ünnepségei a Zsidó Kultúra Évnek jegyében zajlottak, az ünnepségsorozat keretében kiállításokra, színházi előadásokra és filmvetítésekre, illetve hazai és külföldi partnerekkel közösen szervezett egyéb akciókra került sor. Magas kora ellenére a Prágai Zsidó Múzeum korszerű és dinamikus intézménynek számít. Kívánjunk neki sok sikert az elkövetkező száz esztendőre.

G. Kovács László fordítása

A régi zsidó temető

